
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

ЛИТЕРАТУРАЗНАЎСТВА

LITERARY RESEARCH

УДК 821.162.1(092)

БЕЛОРУССКИЙ ДИСКУРС В ТВОРЧЕСТВЕ ЮЗЕФА ЧЕХОВИЧА

Н. Н. ХМЕЛЬНИЦКИЙ¹⁾

¹⁾Белорусский государственный университет,
пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

Исследуются роль белорусского фактора и специфика его функционирования в творчестве польского писателя Ю. Чеховича. Выявлены и определены формы и уровни художественного воплощения белорусского дискурса в поэтических и прозаических произведениях автора: хронотоп (д. Слободка), реалии, мотивы, образы-символы, герои, пейзаж, язык. В поэзии Ю. Чеховича особое место занимает социально-психологический портрет белорусского крестьянства, фольклор, культура и традиции которого отражают самобытность и устойчивость духовных основ бытия народа. Природа белорусской земли, не тронутая цивилизацией, для польского автора является воплощением гармонии и красоты. Определена антивоенная направленность художественно-документальной прозы писателя, в основу которой положены его впечатления периода Советско-польской войны. Показано, что художественный мир произведений Ю. Чеховича в значительной степени формировался в силовом поле диалога традиций и культур белорусско-польского пограничья.

Ключевые слова: Юзеф Чехович; традиция; белорусско-польское пограничье; автобиографизм; образ-символ; авангард; фольклор; мифология; белорусские реалии; дискурс.

Образец цитирования:

Хмельніцкі ММ. Беларускі дыскурс у творчасці Юзафа Чаховіча. *Часопіс Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Філалогія*. 2021;1:5–13.

For citation:

Khmalnitski MM. Belarusian discourse in Yuzef Chekhovich's works. *Journal of the Belarusian State University. Philology*. 2021;1:5–13. Belarusian.

Автор:

Николай Николаевич Хмельницкий – кандидат филологических наук, доцент; доцент кафедры теоретического и славянского литературоведения филологического факультета.

Author:

Mikalai M. Khmalnitski, PhD (philology), docent; associate professor at the department of theoretical and Slavic literary criticism, faculty of philology.
khmelnickinn@bsu.by

БЕЛАРУСКІ ДЫСКУРС У ТВОРЧАСЦІ ЮЗАФА ЧАХОВІЧА

М. М. ХМЯЛЬНИЦКІ^{1*}

^{1*}Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт,
пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь

Даследуюцца роля беларускага фактару і спецыфіка яго функцыянавання ў творчасці польскага пісьменніка Ю. Чаховіча. Выяўлены і ахарактарызаваны формы і ўзроўні мастацкага ўвасаблення беларускага дыскурсу ў паэтычных і празаічных творах аўтара: хранатоп (в. Слабодка), рэаліі, матывы, вобразы-сімвалы, героі, пейзаж, мова. У паэзіі Ю. Чаховіча адметнае месца займае сацыяльна-псіхалагічны партрэт беларускага сялянства, фальклор, культура і традыцыі якога адлюстроўваюць самабытнасць і трываласць духоўных асноў быцця народа. Прырода беларускай зямлі, не кранутая цывілізацыяй, для польскага аўтара з'яўляецца ўвасабленнем гармоніі і прыгажосці. Вызначана антываенная скіраванасць мастацка-дакументальнай прозы пісьменніка, у аснову якой пакладзены яго ўражанні перыяду Савецка-польскай вайны. Паказана, што мастацкі свет твораў Ю. Чаховіча ў значнай ступені фарміраваўся ў сілавым полі дыялогу традыцый і культур беларуска-польскага памежжа.

Ключавыя словы: Юзаф Чаховіч; традыцыя; беларуска-польскае памежжа; аўтабіяграфізм; вобраз-сімвал; авангард; фальклор; міфалогія; беларускія рэаліі; дыкурс.

BELARUSIAN DISCOURSE IN YUZEF CHEKHOVICH'S WORKS

М. М. KHMIALNITSKI^a

^aBelarusian State University, 4 Niezaliežnasci Avenue, Minsk 220030, Belarus

The role of the Belarusian factor and functioning specifics is being studied thereof in the creativity of the Polish writer, Yu. Chekhovich. It reveals and defines forms and levels of the artistic embodiment of the Belarusian discourse in author's poetry and prose: the chronotope (the village of Slabodka), realities, motives, symbolic images, heroes, character, landscape, and language. In Yu. Chekhovich's poetry, a special place belongs to the socio-psychological portrait of the Belarusian peasantry, the folklore, culture and traditions of which reflect the originality and stability of the spiritual basics of people's life. For the Polish writer, the nature of Belarusian land, untouched by civilization, is an embodiment of harmony and beauty. The work defines the antiwar nature of his artistic and documentary prose based on his impressions from the Soviet-Polish war. It proves that the artistic world of Yu. Chekhovich's creativity was largely formed in the power field of the dialogue run within the traditions and cultures of the Belarusian-Polish borderland.

Keywords: Yuzef Chekhovich; tradition; vicinity of the Belarusian-Polish border; autobiography; image-symbol; avant-garde; folklore; mythology; Belarusian realities; discourse.

Уводзіны

Творчая спадчына польскага паэта і празаіка Юзафа Чаховіча (*Józef Czechowicz*, 1903–1939) можа зацікавіць айчыннага чытача не толькі мастацкай арыгінальнасцю, але і прысутнасцю ў ёй беларускай тэматыкі. Гэты ракурс даследавання пакуль не атрымаў належнай увагі ў літаратуразнаўстве, але пэўная эмпірычная база ўжо назапашана. Напрыклад, беларуская даследчыца І. Кур'ян на аснове мастацкіх тэкстаў, успамінаў Ю. Чаховіча і архіўных дакументаў робіць спробу рэканструяваць беларускі перыяд яго жыцця і творчасці [1]. Відавочныя праявы беларускага дыскурсу ў паэзіі пісьменніка трапілі ў фокус увагі М. Цалбэцкага [2]. Асобныя вершы польскага паэта перакладалі на беларускую мову А. Лойка і Л. Баршчэўскі.

Арыгінальная творчасць Ю. Чаховіча, самым непасрэдным чынам звязаная з паэтычным авангардам міжваеннага дваццацігоддзя, кардынальна паўплывала на развіццё польскай паэзіі XX ст. Дадзены аспект знайшоў адлюстраванне ў многіх даследаваннях [3–5]. Аднак адметнасць рэцэпцыі беларускага кампанента на розных узроўнях у паэтычных і празаічных творах Ю. Чаховіча не стала прадметам навуковых прац. У тэарэтычным і гісторыка-літаратурным плане гэты ракурс уяўляе цікавасць, бо

дазваляе не толькі зафіксаваць прыватныя моманты літаратурнага жыцця, але і выявіць новыя падыходы ў асэнсаванні беларускай праблематыкі ў польскай літаратуры XX ст.

Мэта даследавання – раскрыць спецыфіку мастацкага ўвасаблення і функцыянавання беларускага дыскурсу ў творчасці Ю. Чаховіча з улікам грамадска-палітычнай сітуацыі і літаратурнага працэсу ў Польшчы ў перыяд 1918–1939 гг.

Пры напісанні артыкула выкарыстаны гісторыка-культурны, біяграфічны, сацыялагічны метады з элементамі цэласнага аналізу мастацкага тэксту. Высновы зроблены з апорай на канцэпцыю дыялогу культур М. М. Бахціна, а таксама на асноўныя палажэнні дыскурсу-аналізу, якія ў творах Ю. Чаховіча рэалізуюцца ў розных мадыфікацыях і формах: быццёвай, экзістэнцыяльнай, сацыякультурнай і маральна-этычнай. Феномен памежнасці ў яго паэзіі трансфармуецца з канкрэтных гістарычнага часу і прасторы ва ўнутраны свет лірычнага героя, які актыўна спазнае гэту прастору.

Вынікі і іх абмеркаванне

Польскія пісьменнікі, якія сфарміраваліся як творчыя асобы пад выразным, часам складаным і амбівалентным уздзеяннем сацыякультурнай прасторы беларуска-польскага памежжа, увасобілі ў сваёй творчасці яго разнастайныя праявы, засведчыўшы тым самым рэгіянальную спецыфіку развіцця літаратуры Польшчы. Пацвярджэннем гэтаму можа служыць жыццё і творчая спадчына Ю. Чаховіча: у 1920 г. будучы паэт удзельнічаў у Савецка-польскай вайне, а пасля заканчэння настаўніцкай семінарыі з 1921 па 1933 г. працаваў у школе в. Слабодкі, якая знаходзіцца на тэрыторыі сучаснай Браслаўшчыны. Дадзены перыяд жыцця Ю. Чаховіча самым непасрэдным чынам быў звязаны з Беларуссю, знайшоўшы мастацкае адлюстраванне і ў яго творчасці. І. Кур'ян у сваёй публікацыі слушна адзначыла: «Прыгожая Слабодка сапраўды спадабалася Чаховічу. Нават больш за тое, запусціла ў ім паэтычны механізм. <...> І сёння кожны можа пераканацца ў наступным: Слабодка з'яўляецца крыніцай натхнення, якога польскаму аўтару не ўдалося пазбегнуць! Прыемна адзначыць, што беларуская Слабодка адыграла ролю музы для вялікага польскага паэта. Чаховіч быў варты Слабодкі, а Слабодка – Чаховіча, але над фактам такога ўзаемаўзбагачэння на ўзроўні глыбокіх азёрных пачуццяў да гэтай пары не пастаўлена кропка»¹ [1, s. 80].

Сапраўды, беларуская вёска Слабодка і яе ваколіцы сталі крыніцай творчага натхнення для Ю. Чаховіча. Напрыклад, у вершы «Яшчэ пейзаж» (*Jeszcze pejzaż*) са зборніка «Чалавечая нота» (*Nuta człowieka*, 1939) польскі паэт наступным чынам узаўяўляе ў памяці знаёмыя і дарагія яму краявіды Браслаўшчыны:

*pod pianą fal przyboisko
prom jak zabawka malutki
gołębie i krzyże się iskrzą
na widocznych zza wzgórz
białych wieżach kościoła słobódki*

*a jezioro u drogi jak szklane słońce
dzień po zaściankach białoruski dymi
wodę ugrzewa w obrywistych brzegach
dzień białoruski w rybach grzybach mące
przez pola piosnka przebiega*² [6, s. 36].

Паэт, як можна пераканацца на прыкладзе нават гэтага фрагмента, быў вельмі чуйным да мілагучнасці «тутэйшай» мовы і народных песень, прыгажосці мясцовай прыроды. Нездарма А. Лойка – знаўца і перакладчык паэзіі Ю. Чаховіча – трапна заўважыў: «Калі ж гаварыць пра паэзію такога выдатнага прадстаўніка польскай авангардысцкай паэзіі 1930-х гадоў, як Ю. Чаховіч, то, канешне, не вобраз другога дна тут падыходзіць, а вобраз першакрыніцы, азёрнага браслаўскага плёсу, з якіх матывы і вобразы чэрпаў гэты арыгінальны паэт» [7, с. 161]. Нават калі польскі паэт жыў у Варшаве, яго творчая свядомасць працягвала сілкавацца беларускай стыхіяй (верш «Гэта хвіліна» (*Ta chwila*)), знаходзячы для яе мастацкае ўвасабленне на самых розных узроўнях:

*to jest w kuchni dom na pradze niedaleko remiz
tramwajami co za ozarwień ulice się dławią*

¹Тут і далей, калі не ўказана іншае, пераклад наш. – М. Х.

²пад пенай хваль прыбой / паром як цацка маленькі / галубы і крыжы іскрацца / на бачных з-за пагоркаў / белых вежах касцёла слабодкі // а возера ля дарогі як шкляное сонца / дзень беларускі па засценках дыміцца / ваду нагрэвае ў абрывістых берагах / дзень беларускі ў рыбе грыбах муцэ / праз палі прабягае песня».

*a zły odbłask bije zorzą po kamieniach
i doszcz i doacz i doazoz i doszcz i deszcz*³ [8, s. 98].

Сапраўдны свет паэзіі Ю. Чаховіча, нягледзячы на блізкую яму авангардна-футурыстычную праграму, – гэта не горад, а перш за ўсё беларуская і польская вёскі, малыя мястэчкі, якія часта набылі абрысы аркадыскага хранатопу. Вёска ў творах пісьменніка ахутвае чытача атмасферай гармоніі і спакою, прыгажосцю не кранутай цывілізацыяй прыроды. Вершы гэтай тэматыкі складаюць, бадай, ці не самую адметную старонку паэтызацыі правінцыі ў польскай літаратуры міжваеннага дваццацігоддзя. Праз паэзію Ю. Чаховіч перадаў гарманічны ўклад жыцця вяскоўцаў, суладдзе чалавека і прыроды, мірнае субыццё шматэтнічнага мясцовага насельніцтва:

*...żydzi
żydówki
czarne mieszcanki
cierkiew srebrna
dzwony
zielone drzewa
wysokie słupy latarni
sklep narożny*⁴ [8, s. 23].

Самабытная вобразнасць многіх вершаваных твораў Ю. Чаховіча, такое глыбокае пранікненне ў асноватворныя з’явы жыцця і рэчаіснасці, як падаецца, не былі б магчымымі без побыту паэта ў беларускай вёсцы. У сваёй творчасці ён імкнуўся ўбачыць і зафіксаваць глыбокую сімвалічнасць, духоўна-сакральнае значэнне кожнай праявы зямной экзістэнцыі вяскоўца і яго спрадвечных клопатаў (верш «У вёсцы» (*Na wsi*)):

*Siano pachnie snem.
Siano pachniało w dawnych snach.
Popołudnia wiejskie grzeją żytem,
słońce dzwoni w rzekę z rozbłyskanych blach,
życie – pola – złotolite*⁵ [8, s. 46].

Жыццё на тэрыторыі беларуска-польскага памежжа ўспрымалася Ю. Чаховічам як своеасаблівае прыгода духу. Ён адчуваў адметнасць гэтай прасторы, якая была вынікам субыцця некалькіх народаў, скрыжавання розных культур і традыцый. Многія творы Ю. Чаховіча звязаны менавіта з Літвой-Беларуссю, чым ён падтрымліваў традыцыю паэтызацыі «крэсаў». Напрыклад, у хрэстаматычным вершы «Праз крэсы» (*Przez kresy*) польскі паэт праз асобныя рэаліі і дэталі малое канкрэтыку памежнага жыцця, разглядае яго ў больш шырокім этнакультурным кантэксце. Выкарыстоўваючы вобраза-выяўленчы патэнцыял авангарднай паэтыкі, Ю. Чаховіч улаўляе гэты край з яго адметным жыццёвым рытмам, штодзённымі клопатамі, *ляснымі лугавымі* дарогамі, узараным полем, іржышчам, за якое чапляецца *месяц цёмна-чырвоны*. Цэнтральным вобразам верша выступае кола – сімвал быцця і алегарычнае ўвасабленне малой радзімы, якая трымае ў сваім сілавым полі кожнага чалавека. Вобраз-сімвал кола ў паэзіі Ю. Чаховіча – адзін са сродкаў міфалагізацыі прасторы сумежжа:

*monotonnie koń głowę unosi
grzywa spada raz po raz rytmem
koła koła
ziola
<...>
nic nie ma nawet snu tylko kół skrzyp
mgława noc jawa rozlewna
wołam kołacz złoty
wołam koła dołem polem kołacz złoty*⁶ [8, s. 25].

³ Гэта ў кухні дом што на празе непадалёку ад дэпо / трамвай што за вуліцы прасвятлення душацца / а нядобры водбліск б’е зарніцаю па каменнях / і дошч і доож і доож і дошч і дождж’.

⁴ Яўрэі / яўрэікі / чорныя мяшчанкі / срэбная царква / званы / зялёныя дрэвы / высокія слупы ліхтары / склеп на рагу’.

⁵ «Сена пахне сном. / Сена пахнула ў даўніх снах. / Полудні вясковыя цёплыя жытам, / сонца звоніць у раку з бліскатлівых блях, / жыццё – палі – золаталітыя» (пераклад А. Лойкі) [9, с. 212].

⁶ «манатонна конь морду ўздымае / грыва плыве раз у раз рытмам / кола-кола / зёлы // <...> // наўкола нават сну няма рып колаў / ноч імгла явай разлітай / плача залаты калач / плача кола долам полем калач залаты» (пераклад А. Лойкі) [9, с. 213].

Этнакультурную адметнасць памежнага рэгіёна перадаюць і творы Ю. Чаховіча, прысвечаныя беларускай вёсцы, якую ён добра ведаў пасля ваенных паходаў пад сцягам Пілсудскага і працы школьным настаўнікам у браслаўскай вёсцы Слабодцы. Менавіта гэтыя шляхі-дарогі па беларуска-польскіх «крэсах» у 1932 г. паэт прыгадае ў вершы «Аўтапартрэт» (*Autoportret*):

*i znów litwa jeziornej jesieni
chora borów na wzgórzach mosiądzem
wody pod łodzią rumianiec
na przemian z mową białoruską
lśnił na wybrzeży wstędze
we wstędze ręki mej pluskał...*⁷ [8, s. 25].

У кантэксце папярэдніх разважанняў няма асаблівых падстаў пагадзіцца з думкай польскага даследчыка Р. Матушэўскага, які сцвярджаў: «Чаховіч у многіх сваіх вершах жывапісаў польскі вясковы краявід, а таксама абаяльнасць польскай правінцыі, ціхих сельскіх мястэчак на Любельшчыне, прыгажосць роднай зямлі і роднага горада» [10, s. 211]. Яскравым пацвярджэннем таму, што Ю. Чаховіч малое ідылію менавіта беларускай вёскі, з'яўляецца яго верш «У вёсцы», у якім памяць паэта ўзнаўляе наступную карціну вечара: *каровы малочныя*, што вяртаюцца дадому і *жуўку жуўюць над карытам поўным змроку*, зоркапад, маладзік, які *ідзе срэбныя хусткі мыць*, конікі ў стагах. Дадзеныя ўспаміны для паэта як цудадзейны аб'ект *ад раны...* перад злом у цывілізацыйным тлуме сучаснасці, дэманстрацыя пантэістычнага ўспрымання свету менавіта на гэтай зямлі [9]. У вершы «Аўтапартрэт» Беларусь-Літва стала месцам зямнога і духоўнага сталення польскага паэта:

*litwa raz pierwszy
ciekła przez marszów smugi jak przez palce
przeciekła z frontu do wierszy
wiersze o mnie walczą*⁸ [8, s. 194].

Мова мясцовага насельніцтва была для Ю. Чаховіча нязменнай адзнакай, атрыбутам гэтага краю, а музыка яе слоў, як здавалася польскаму пісьменніку, брала вытокі ў шэпце бароў і лясоў, плёскаце азёр і рэк. А. Лойка на гэты конт вельмі слушна заўважыў: «Думаецца, што не без уплыву вобразаў, матываў, інтанацый беларускага народнага меласу пісаў Ю. Чаховіч “Песню нядобрае буры”, а што ўжо да беларускага жыццёвага прататыпу ў вершы Ю. Чаховіча “З успамінаў”, дык аб гэтым красамоўна гаворыць і сам змест верша, і эпіграф да яго “Малая ўхажорка любіла плаваць уначы” (ухажорка паэтава называлася Ганначкай)» [7, с. 161]. Верш «З успамінаў» сапраўды зачароўвае чытача і сваім гучаннем, і прэзентаванай карцінай рамантычных сустрэч герояў: *...ты не збяжыш напеўна / Ганначко на бераг / ярчэ лета смех мой знаюць / не адны язі / над венцаром над баркай / колцы ўе дым шэры / аплётае як і тады аплётаў / ветразі // і лямпы тут і рэха / пустку шылі / было гуло ў прыгаршчах я ты / ніхто аб тым не ведаў дождж / збягаў па шыбах* (пераклад А. Лойкі) [9, с. 217].

Закранаючы вясковую тэматыку ў творчасці Ю. Чаховіча, адзначым асаблівыя адносіны польскага аўтара да таго спрадвечна ўсталяванага ладу жыцця вяскоўцаў, які ён нязменна паэтызуе. Здаецца, нават калі ў рэальнай плыні часу гэта ідылія і знікне, то ўспамін пра яе зможа выратаваць лірычнага героя перад абліччам жорсткай будучыні. Сапраўды, колькі ўзвышана-метафарычнага змяшчаецца ў тым, калі *каровы малочныя дадому наўпрост жуўку жуўюць над карытам поўным змроку; хмаркі сядзяць ля парогу ў мурогу кулямі белага пуху; маладзік ідзе срэбныя хусткі мыць* (пераклад А. Лойкі) [9]. Акордам-абярэгам гэтай дабраславёнай Богам ідыліі гучаць наступныя радкі з верша «У вёсцы»:

*Przecież siano pachnie snem
a ukryta w nim melodia kantyczki
tuli do mnie dziecięce policzki
chroni przed złem*⁹ [8, s. 47].

Вясковы цыкл Ю. Чаховіча – адметнае паэтычнае ўвасабленне досведу, які паэт атрымаў падчас побыту ў беларускай вёсцы Слабодцы, адлюстраванне гарманічнай повязі чалавека вёскі з прыродай.

⁷«ізноў Літва азёрнай восені / бароў харал па ўзгорках збранзавелы / вады з-пад лодкі румянец / напераменку з беларускай мовай / ільсніў на ўстужцы ўзбярэжжа / на ўстужцы рукі маёй плюскаў» (пераклад А. Лойкі) [9, с. 215].

⁸«літва разу першага / цякла ў маршаў смуге як праз пальцы / перацякаючы з фронту ў вершы / вершы за мяне бой вершаць» (пераклад А. Лойкі) [9, с. 215].

⁹«сена пахне сном / мелодыяй малітоўніка ў ім прыхаванай / што туліцца да мяне як да раны / аберагае перад злом» (пераклад А. Лойкі) [9, с. 212].

Вобразы-сімвалы «тутэйшай» зямлі (неба, азёры, рэкі, лясы) – крыніца натхнення і яскравых успамінаў для паэта (верш «Coda»):

*fale chodzą cichutko
z drugiego brzegu od bagien
prowadzi wesolą łódkę
łopoczący żagiel <...>*

*taki w pamięci pejzaż się otwiera
choć dzień nie jeden go pokrył
jezioro na litwie nazywało się wiero
ten rybak bogdan modryj¹⁰ [8, s. 78].*

Многія матывы і вобразы ў паэзіі Ю. Чаховіча народжаны аўтарскім сузіраннем беларускіх вясковых краявідаў, якія з’яўляюцца для паэта крыніцай гармоніі, прыгажосці і захаплення, бо тут *chaty wzdłuż horyzontu białe, korabiowe, / strzechy, na kalenicy napuszczone wróble; tęcze złote i srebrne, rzeki, mgły, ogrody; z pustej hali nieba opada pył niebieski*. Ю. Чаховіч асабліваю ўвагу скіроўваў на сцвярджэнне прыроджанай высакароднасці жыхароў вёскі, апісанне знешняй і ўнутранай прыгажосці мясцовых дзяўчат. Так, у вершы «Круглая зямля ў аблоках» (*Krągła ziemia w obłokach*) паэт называе беларускіх сялян «багамі раллі» (*brązowolice ról pachnących bogi*), якія плугі «працавіта і рупліва сунуць» (*praco-wicie i solennie suną*).

Ю. Чаховіч змог убачыць і адчуць, наколькі моцна звязана з зямлёй-карміцелькай жыццё кожнага беларускага селяніна, цяжкая штодзённая праца якога суадносіцца з вядомай апакрыфічнай легендай пра тое, як Бог даў Адаму пасля выгнання з раю плуг, каб той у поце твару здабываў сабе хлеб. Паэт стварае верш-гімн у гонар аратага з плугам у руках – ключ, што адчыняе брамы лепшага жыцця, сімвал еднасці з продкамі, якія спрадвёку потам і крывёю апрацоўвалі свой надзел:

*Plugu, jasny mój plugu!..
– ciche niebo nad strugą,
– ciche ręce u skroni,
– cichy dom w miodnej woni...*

*Plugu, bracie jeseni!..
– już po kośbie, po żniwach,
– puch matowy na śliwach
– ołtarz z polnych kamieni...*

<...>

*Plugu, lustro skowrończe!..
któż nam wrota otworzy,
kto otworzy nam wrota,
kiedy taka tęsknota...*

*Plugu, plugu na smugu,
dziś wieczorem nad strugą,
o zachodzie, o zorzy
ona wrota otworzy...¹¹ [8, s. 15].*

У адпаведнасці з канцэпцыяй польскай авангарднай паэзіі перыяду 1920–30-х гг. у творчасці Ю. Чаховіча прысутнічае апісанне Вільні, якая на працягу доўгага часу была культурным цэнтрам розных народаў і дзе мастацкае слова гучала аднолькава самабытна на кожнай мове. «Міжваенная Вільня – асаблівы горад, у якім перасякаліся палітычныя інтарэсы, перапляталіся альбо напластоўваліся культуры розных народаў, своеасаблівы межамі акружаны востраў, супярэчлівы характар якога выявіў

¹⁰ «хвалі ходзяць ціхутка / з другога берагу ад багнаў / напраўляе вясёлую лодку / лапатлівы ветразь // <...> такі ў памяці адкрываецца пейзаж / хоць не адзін дзень яго пакрыў / возера ў літве мела назву вера, / а той рыбак багдан модры».

¹¹ «Плузе, ясны мой плузе!.. / ціхае неба над ручаём / ціхіх рукі ля скроні / ціхі дом у мядовым водары... // Плузе, брат восені!.. / ужо скончылася касавіца, скончылася жніво / матавы пух на слівах / алтар з палявых камянёў... <...> Плузе, жаўрукова лустэрка!.. / хто ж нам вароты расчыніць, / хто расчыніць нам вароты, / калі такая туга... // Плузе, плузе на смуге, / сёння вечарам над ручаём, / пры захадзе, пры зары / яна брамы адчыніць...».

Чэслаў Мілаш: «Як быццам Польшча, як быццам не Польшча, як быццам Літва, як быццам не Літва, як быццам правінцыя, як быццам сталіца, хоць перш за ўсё правінцыя». Сапраўды, у геапалітычным сэнсе Вільня ў той час была правінцыяй, але з пункта гледжання духоўнасці, творчасці правінцыяй яна ніколі не была» [11, с. 323]. Прысутнасць у творчасці Ю. Чаховіча Вільні як топаса і вобраза далучыла паэта да шматвекавой літаратурнай традыцыі, якую ён узбагаціў індывідуальна-аўтарскім успрыманням гэтага старажытнага горада, яго непаўторнай атмасферы, архітэктуры, урбаністычных пейзажаў, напрыклад, у вершы «Вільня» (*Wilno*):

*Noc – to koło
w ciszy niebieskiej welnie.
Wilno kościelne
śpi, białe, jak gołąb.*

*Wilnia się łuszczy
Puszcze o brzeg.*

*Litwa! Ziemia puszczy!
Jak dobrze...¹² [8, s. 78].*

Ю. Чаховіч не абмінуў беларускую праблематыку і ў эпічных творах, многія фрагменты якіх нагадваюць вершаваную прозу. Напрыклад, сваё жыццё ў Слабодцы аўтар адлюстравуе ў «Аповесці аб папяровай кароне» (*Opowieść o papierowej koronie*, 1923). Гэты твор пабудаваны як спалучэнне некалькіх наратыўных пластоў: фантастычнага (снабачанні) і рэалістычнага. Галоўны герой аповесці Генрык прыязджае ў вёску, каб паправіць духоўнае і фізічнае здароўе: *У прыгожай, ціхай Слабодцы здароўе вярталася да Генрыка. Была вясна, ён запрасіў да сябе сяброў, каб разам любаваліся лісцем, што пакрысе з'яўлялася на дрэвах: маленькімі, ліпкімі лісткамі таполі, бярозы ці дуба* [12, s. 108].

На ўлонні беларускай прыроды, каля возера ці ў лесе, героі «Аповесці аб папяровай кароне» вядуць размовы пра мастацтва, сэнс быцця, каханне, сяброўства, рэлігію, мясцовыя традыцыі. Галоўны герой твора неаднаразова падкрэслівае, што ў гэтым краі хрысціянства і язычніцкія вераванні працягваюць арганічна суіснаваць: *Замест таго каб верыць у Купалу, сёння верым у святога Яна. Замест Лады, Нії, Дзедзеліі маем тых, якія ахоўваюць нас у дзень смерці і кажуць палі засяваць і палі дабраслаўляюць... Будзь патрыёткай, ідзі ў люд і пашырай праўду. Кожная зямля ўласнымі кветкамі павінна квітнець. <...> Давайце дазволім простаму людзю верыць у язычніцкага Хрыста, бо гэта яднае веру з жыццём. І створым гэту адзіную веру на ўсім абшары нашых зямель* [12, s. 107]. Падобныя разважанні блізкія і аўтару, які некалькі гадоў пражыў у беларускай вёсцы і назіраў, як фальклор з'яўляўся тут неад'емнай часткай быцця мясцовага насельніцтва, шмат у чым прадвызначыўшы яго традыцыі. Фальклорна-міфалагічныя ўяўленні беларускага народа, як вядома, з цягам часу траплялі пад уплыў хрысціянскай традыцыі. У выніку наіўна-рэалістычнае светаадчуванне змянялася пад уздзеяннем рэлігіі: крытэрыем прыгожага выступала ўсё тое, што суадносілася з нормамі хрысціянскай маралі.

У апавяданні «Вада нябёсаў і зямлі» (*Wody niebios i ziemi*) Ю. Чаховіч разважае пра прыгажосць і адметнасць беларускай песні, нават уключае яе фрагмент у тэкст свайго твора: *Калі ён сядзеў вечарамі каля акна з напаяўзплюшчанымі вачыма, песня здалёку трывожыла яму думкі. Скрыпелі гушчалкі, і з усіх канцоў Слабодкі ляцела гэтая беларуская песенька, вясёлая па змесце, але сумная, у працяглай, сапраўды восеньскай мелодыі:*

*Kagda ja była ta-a-a-a-ła,
Mienia tama kałycha-a-a-a-ła!
Kagda stała podраста-a-a-a-ci,
Stali chłopcy kałycha-a-a-a-ci! [12, s. 110].*

У аўтабіяграфічным апавяданні «Літары» (*Litery*) Ю. Чаховіч успамінае свае ваенныя дарогі, калі лёс закінуў яго, юнака, у вір баёў на беларуска-польскім памежжы: *Быў і я з кагорты тых маладзенькіх жаўнераў, якіх забралі з-пад салодкай матчынай апекі і якія раптам апынуліся ў ваеннай віхуры, чужыя самі сабе. Я быў адным з іх і разумеў гэта добра. Мундзір, як прыкмета часу, ахоўваў мяне ад усяго, што я пакінуў у роднай хаце. Мундзір быў вялікі для мяне. Ён павінен быў стаць адзеннем жаўнера Рэчы Паспалітай, а тым часам прыкрываў цела сямнаццацігадовага хлопца, у якога было мала бадзёрасці духу, а яшчэ менш – загартуюкі на цяжкія маршы* [12, s. 204].

¹²Ноч – гэта кола / у цішы нябеснай воўне. / Касцельная Вільня / спіць, белая, як голуб. // Вілія, нібы лускою, / плёскае ў бераг. // Літва! Край пушчаў! / Як добра...

Згодна з сюжэтам апаўядання, рускі казак, які ваяваў на баку Чырвонай арміі, за папіросы падарыў галоўнаму герою Біблію ў перакладзе Якуба Вуека. З гэтага часу кніга стала неадлучным спадарожнікам маладога жаўнера ў ваенных паходах: *Мой запас быў не такі ўжо і малы: майм спадарожнікам была Біблія. Аднойчы вечарам на літоўска-беларускім фронце мы спыніліся ў лесе. Было гэта пасля бітвы, калі вялікая грамада юнакоў у абарваных шынялях грэлася каля вогнішча* [12, s. 205]. Біблія стала для героя, як ён сам вызначыў, *абаронай перад рэчаіснасцю, поўнай абстрэлаў і выбухаў* [12, s. 206].

Паказальна, што аўтар словамі галоўнага героя выказваецца супраць вайны, якая скіравана таксама супраць чалавека і чалавечнасці: *Час сцірае ўспаміны. Але я штораз усё выразней бачу: быў дрэнным жаўнерам. Мяне больш суцяшалі ў паходах падарунак казака, нават абрываў газеты, нават васілёк на шэрай пожні, чым перамогі, у якіх я ўдзельнічаў* [12, s. 210].

Ю. Чаховіч у запісах з часоў савецка-польскай ваеннай кампаніі «Людзі, коні, дождж... Успаміны з 1920-х гг.» (*Ludzie, konie, deszcz... Wspomnienie z 1920 r.*) прыгадвае сваіх ваенных сяброў – Кныша, Віцька, Драбнякоўскага, Ныся, графа Заслаўскага, капрала Сташкоўскага і інш., многія з якіх былі родам з беларускіх зямель, але вымушаны былі ваяваць па розных бакі. Польскі аўтар не малое батальных сцэн, бо яго больш цікавіць экзістэнцыя звычайных людзей на вайне: у кожнага свая ваенная гісторыя, але лёс і гістарычны час аб'ядналі іх на полі бітвы.

Падчас ваеннай кампаніі атрад, у якім служыў Ю. Чаховіч, спыніўся на адпачынак у беларускай вёсцы. Вось якім чынам ён перадае свае ўражанні ад знаёмства з вёскай і рэакцыю мясцовых жыхароў на візіт польскіх жаўнераў праз галоўнага героя: *Высока ўначым небе плылі хмары. У ваколіцы выў сабака. Спыніліся мы ўчацвярых на ганку беларускай хаты, вагаючыся: уваходзіць ці не? Мы прагнулі начлегу ў цяпле, бо ў папярэднюю ноч нам было холадна пад адкрытым небам, а ва ўсіх хатах і гумнах вёскі, на лавах і печках покатам ляжала наша жаўнерская брація, стомленая доўгім маршам. Адначасова са скрыгатам нізкіх дзвярэй павеяла на нас подыхам смерці, чадам свечак і малітвамі кабет. Схуднелыя, з упалымі вачыма, яны сядзелі ўздоўж сцен ці стаялі на каленях пасярод хаты каля лавы, на якой ляжаў нябожчык. Калі мы засталіся начаваць у хаце, старая кабета прамовіла па-беларуску: «Каб іх воўкі! От ерацікі лабатыя»* [12, s. 250–251]. Гэта апісанне праз бытавую дэталі і моўную рэакцыю падкрэслівае гуманістычную пазіцыю аўтара ўспамінаў, узмацняе іх антываенны пафас.

Заклучэнне

Такім чынам, паэзія Ю. Чаховіча, разгледжаная праз прызму беларускасці, утрымлівае цікавы матэрыял: па-першае, польскі пісьменнік зафіксаваў канкрэтыку прымежнага жыцця беларускай вёскі ў міжваеннай Польшчы; па-другое, многія яго вершы ўзніклі як творчая рэакцыя на ўбачаныя аўтарам рэаліі, традыцыі і побыт жыхароў беларускай вёскі Слабодкі; па-трэцяе, вершаваная спадчына паэта засведчыла самабытнасць і трываласць духоўных асноў жыцця беларускага народа. Празайчыныя творы Ю. Чаховіча, адлюстраваныя яго беларускі побыт і творчыя памкненні, сталі важным сродкам самавыяўлення пісьменніка, засведчылі сацыяльна-псіхалагічны партрэт прадстаўнікоў беларускага народа ў ваенны і мірны час.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Kuryan I. Jeździłam łodzią po Słobódce. *Scriptores*. 2009;37:74–104.
2. Całbecki M. *Józef Czechowicz i inni mitotwórcy. Studia i szkice z literatury dwudziestolecia międzywojennego*. Kosznik M, editor. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego; 2020. 218 s.
3. Całbecki M. *Miasta Józefa Czechowicza: topografia wyobraźni*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej; 2004. 245 s.
4. Próchniak P, Kopciński Ja, editors. *Czytanie Czechowicza*. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego; 2003. 246 s.
5. Kołodziejczyk E. *Czechowicz – najwyżej piękno. Światopogląd poetycki wobec modernizmu literackiego*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych «Universitas»; 2006. 392 s.
6. Czechowicz Ju. *Nuta człowieka*. Warszawa: Księgarnia F. Hoesicka; 1939. 46 s.
7. Лойка А. *Роўнакутны трохвугольнік, або Ад Паламона да Максіма Танка*. Мінск: БДУ; 2003. 214 с.
8. Czechowicz Ju. Wiersze i poematy. In: Czechowicz Ju. *Pisma zebrane. Tom 1*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej; 2012. 394 s.
9. Лойка А. *Напярэймы: ад Буга да Варты. Анталогія польскай паэзіі XX стагоддзя. Том 1*. Мінск: Энцыклапедыкс; 2003. 386 с.
10. Matuszewski R. *Literatura polska lat 1918–1939*. Warszawa: Wydawnictwo Szkolne Pedagogiczne; 1985. 343 s.
11. Лапінскене А. Беларуская літаратура ў літоўскім друку міжваеннай Вільні. У: Запрудскі С, Фядута А, Шыбека З, рэдактары. *Беларусь і беларусы ў прасторы і часе*. Мінск: Лімарыус; 2007. с. 323–327.
12. Czechowicz J. *Koń rydzy*. Lublin: Wydawnictwo Lubelskie; 1990. 478 s.

References

1. Kuryan I. Jeździłam łodzią po Słobódce. *Scriptores*. 2009;37:74–104.
2. Całbecki M. *Józef Czechowicz i inni mitotwórcy. Studia i szkice z literatury dwudziestolecia międzywojennego*. Kosznik M, editor. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego; 2020. 218 s.
3. Całbecki M. *Miasta Józefa Czechowicza: topografia wyobraźni*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej; 2004. 245 s.
4. Próchniak P, Kopciński Ja, editors. *Czytanie Czechowicza*. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego; 2003. 246 s.
5. Kołodziejczyk E. *Czechowicz – najwyżej piękno. Światopogląd poetycki wobec modernizmu literackiego*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych «Universitas»; 2006. 392 s.
6. Czechowicz Ju. *Nuta człowiecza*. Warszawa: Księgarnia F. Hoesicka; 1939. 46 s.
7. Lojka A. *Równakutny trohvugol'nik, abo Ad Paljamona da Maksima Tanka* [Smooth triangle, or from Palyamon to Maxim Tank]. Minsk: Belarusian State University; 2003. 214 p. Belarusian.
8. Czechowicz Ju. Wiersze i poematy. In: Czechowicz Ju. *Pisma zebrane. Tom I*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej; 2012. 394 s.
9. Lojka A. *Napiarejmy: ad Buga da Warty. Antologia polskaj paezji XX stagoddzia. Tom I* [Towards from Bug to Warta. Anthology of 20th century Polish poetry. Volume 1]. Minsk: Jencyklapedyks; 2003. 386 p. Belarusian.
10. Matuszewski R. *Literatura polska lat 1918–1939*. Warszawa: Wydawnictwo Szkolne Pedagogiczne; 1985. 343 s.
11. Lapinskene A. [Belarusian literature in the Lithuanian press of the interwar Vilna]. In: Zaprudski S, Fiaduta A, Szybieka Z, editors. *Belarus' i belarusy w prastory i chase* [Belarus and Belarusians in space and time]. Minsk: Limarius; 2007. p. 323–327. Belarusian.
12. Czechowicz J. *Koń rydzy*. Lublin: Wydawnictwo Lubelskie; 1990. 478 s.

Артыкул паступіў у рэдкалегію 05.11.2020.
Received by editorial board 05.11.2020.